

ERFGOED OF ERFLAST?

EEN ONDERZOEK NAAR DE WAARDERING VAN NAOORLOGSE WONINGEN IN GRONINGEN

Bachelorthesis 2012/2013

Naam: Arjen Terpstra
Studentnummer: 2007061
Begeleider: G. van Campenhout
Thema: Waardering erfgoed

**rijksuniversiteit
groningen**

**faculteit ruimtelijke
wetenschappen**

Samenvatting

In dit onderzoek staat de waardering van naoorlogs erfgoed in Groningen centraal. Er zijn vier verschillende woningtypen geselecteerd om de hoofdvraag te beantwoorden, die luidt: *In hoeverre wordt monumentaal naoorlogs erfgoed op verschillende manieren gewaardeerd?* Hierbij wordt onderscheid gemaakt tussen vier verschillende aspecten van waardering van erfgoed, namelijk: uiterlijk, geschiedenis, functie en ervaringen. Daarnaast wordt er gekeken welke van deze aspecten mensen het belangrijkste vinden bij het waarderen van naoorlogs erfgoed. Tot slot wordt onderzocht welke rol plaatsbinding (*'sense of place'*) speelt in de waardering van respondenten van naoorlogs erfgoed. Door het afnemen van een enquête bij 46 respondenten komt naar voren dat voornamelijk uiterlijk en functie een belangrijke rol spelen in de waardering van naoorlogs erfgoed. Het uiterlijk van de woningen wordt ook beduidend lager beoordeeld dan de functie en geschiedenis van de woningen. Daarnaast wordt de waardering van veel respondenten (voornamelijk positief) beïnvloed door een zekere plaatsbinding.

Kernwoorden: erfgoed, waardering, plaatsbinding, naoorlogs, Groningen

Inhoud

Samenvatting	2
Inleiding	5
Aanleiding	5
Probleemstelling	6
Opbouw	6
Theoretisch kader	7
Erfgoed	7
‘Sense of place’ van erfgoed	8
Waardering van erfgoed	10
Conceptueel model	11
Methodologie	12
Instrument en uitvoering	12
Onderzoeksubjecten	13
Ethiek	14
Enquêtelocaties	14
Responsie	15
Resultaten	16
Aspecten van erfgoedwaardering	16
Waardering	17
Uiterlijk	20
Geschiedenis	20
Functie	20
Ervaringen	21
Conclusie	23
Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek	24
Literatuur	25
Bijlage 1: enquête	27

Bijlage 2: foto 1	37
Bijlage 3: foto 2	38
Bijlage 4: foto 3	39
Bijlage 5: foto 4	40
Bijlage 6: kaart 1	41
Bijlage 7: kaart 2	42
Bijlage 8: figuren en tabellen	43

Inleiding

Aanleiding

Naoorlogs erfgoed is erg actueel. Gemeenten staan voor een belangrijke keuze: worden naoorlogse woonwijken gesloopt om plaats te maken voor nieuwbouw, worden ze gerestaureerd of herbestemd en beschermd? Steeds meer gemeentes gaan naoorlogse bouwwerken een beschermd, en dus monumentale status geven. Ook in Groningen zijn er naoorlogse gebouwen te vinden die een monumentale status hebben gekregen (Gemeente Groningen, 2013).

Naoorlogs erfgoed werd tot voor kort nauwelijks beschermd. Echter, dit erfgoed kent – volgens architectuurhistorici – in ieder geval een unieke architectuur (Blom, Jansen & Van der Heide, 2004). Daarnaast blijkt ook de algemene waardering van bewoners van deze wijken te groeien (Blom et al., 2004). Hieruit blijken de verschillen in perspectief tussen overheid en wetenschap (experts, mensen gespecialiseerd in erfgoed) en samenleving (leken), zoals Daalmeijer (2012) beschrijft in haar scriptie over erfgoed. De wetenschap en samenleving hebben wel waardering voor naoorlogs erfgoed, maar de overheid bewaarde er nog niets van. De onderkenning van de waardering van naoorlogs erfgoed heeft onder andere te maken met het betrekken van leken (de samenleving) door de overheid in het bepalen wat erfgoed is. Dit heeft te maken met decentralisatiemaatregelen (Coeterier, 2002). Maar het komt ook door een groeiende weerstand van inwoners op wat Coeterier (2002, p. 111) “*official arbitrariness*” (officiële willekeur) noemt. Heim (2011) heeft onderzoek gedaan naar de waardering die mensen (leken of de samenleving) voor naoorlogs erfgoed hebben. Zijn onderzoek richt zich op de invloed van de monumentenstatus op de waardering van mensen. Uit het onderzoek van Heim (2011) bleek dat de monumentenstatus van bijvoorbeeld een gebouw er voor de waardering weinig toe doet. Er is nauwelijks verschil in waardering tussen gebouwen waarvan mensen weten dat het een monument is ten opzichte van gebouwen waarvan mensen niet weten dat het een monument is (in sommige gevallen worden monumenten zelfs lager gewaardeerd).

Tevens blijkt uit het onderzoek van Heim (2011) dat naoorlogs erfgoed laag gewaardeerd wordt, vanwege de specifieke bouwstijl en –materialen. Veel van de vroegmodernistische architectuur kan omschreven worden aan de hand van de uitspraak “*form (ever) follows function*” van Louis Sullivan (1896). Het impliceert dat de functie van het gebouw de hoogste prioriteit heeft, niet het uiterlijk van een gebouw. Daaronder kan het

uiterlijk lijden, waardoor veel mensen het als lelijk zouden kunnen bestempelen. Er is, naast het onderzoek van Heim (2011) en Daalmeijer (2012), nog maar weinig empirisch onderzoek gedaan naar de waardering van erfgoed door leken (de samenleving). Een interessante vraag is daarom wat mensen van de modernistische naoorlogse woningbouw vinden.

Naast waardering voor de woning en het gebouw als los voorwerp (waarbij dus uiterlijk en functie een belangrijke plaats innemen), kan waardering ook voortkomen uit de binding met en waardering voor een buurt of gemeenschap (en de geschiedenis van een plaats). Plaatsbinding wordt door Vanclay (2008) met verschillende begrippen en definities uitgelegd, met als overkoepelend concept: *'sense of place'*. Aan de hand van *'sense of place'* kan, naast het fysieke aspect van waardering van het object (de woning of het gebouw), ook rekening gehouden worden met de ontastbare, op gevoel gebaseerde waardering. Er zijn dus vier aspecten van waardering: uiterlijk, functie, geschiedenis en ervaringen of *'sense of place'* (Coeterier, 2002). Deze nemen een prominente plaats in bij dit onderzoek.

Probleemstelling

Het doel van dit onderzoek is om inzicht te verkrijgen in de waardering van naoorlogse woningen, waarbij gekeken wordt naar (het belang van) verschillende aspecten van erfgoedwaardering: uiterlijk, functie, geschiedenis en ervaringen (Coeterier, 2002). Ook wordt het belang van plaatsbinding in de waardering voor naoorlogs erfgoed onderzocht.

De hoofdvraag die bij dit onderzoek hoort is: *In hoeverre wordt monumentaal naoorlogs erfgoed op verschillende manieren gewaardeerd?* Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

1. *Is er een verband tussen geslacht, woonplaats, leeftijd en opleidingsniveau enerzijds, en de mate van waardering van monumentaal naoorlogs erfgoed anderzijds?*
2. *Welk aspect van erfgoed - uiterlijk, functie, geschiedenis of ervaringen – vinden mensen het belangrijkste bij de waardering ervan?*
3. *Wat is het belang van 'sense of place' voor de waardering van monumentaal naoorlogs erfgoed?*

Opbouw

Allereerst zal hieronder de theoretische basis van dit onderzoek besproken worden. Vervolgens wordt uitgelegd welke methode gebruikt is voor de verzameling van de data.

Daarna wordt ingegaan op de resultaten die verworven zijn uit de data. Tot slot wordt geconcludeerd met wat er uit dit onderzoek naar voren is gekomen en aanbevelingen voor toekomstig onderzoek.

Theoretisch kader

Erfgoed

Omdat in dit onderzoek het fysieke en monumentale aspect van erfgoed centraal staat, is het belangrijk om te bekijken wat de overheid aanduidt als erfgoed. Overheden op verschillende niveaus (het Rijk, de provincies en de gemeentes) zijn degenen die bepalen wat wel en niet wordt aangewezen als monument of erfgoed. Door te bekijken wat de overheid erfgoed vindt kan een beter begrip worden verkregen over de relatie tussen erfgoed en behoud. De definitie van erfgoed die door de Nederlandse overheid wordt gehanteerd is: “Erfgoed is het geheel van verhalen, plekken, gebouwen en objecten die binnen een groep van generatie op generatie worden overgedragen” (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009). Het draait bij de overheid om archeologisch, cultuurlandschappelijk en gebouwd erfgoed (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009). In dit onderzoek gaat het om naoorlogse woningen (materieel erfgoed), waarbij behoud dus slaat op het behoud van deze woningen, om die te kunnen overdragen op een volgende generatie. Daarom is deze definitie in dit onderzoek goed bruikbaar. Vroeger werd vaak gesproken over monumenten, omdat dat betrekking had op het verleden van het vaderland. Maar met de groeiende heterogeniteit en emancipatie van de samenleving is de term erfgoed in zwang geraakt. Zo kan er meer nadruk gelegd worden op het feit dat erfgoed voor verschillende (bevolkings)groepen bedoeld is (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009).

De definitie die de Nederlandse overheid hanteert is iets specifiekker dan, maar weinig verschillend van die van Ashworth (2007), die vindt dat erfgoed draait om gemeenschappelijke waarden, doelen en belangen. In de Erfgoedbalans – een rapport dat beschrijft hoe het staat met archeologie, monumenten en cultureel erfgoed in Nederland – blijven het roerend erfgoed en het immateriële erfgoed buiten beschouwing, omdat de overheid dit niet beheert (Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2009). Ashworth (2007) neemt dit soort erfgoed wel mee. Erfgoed is een belangrijk instrument waarmee mensen en samenlevingen een plaatsidentiteit kunnen vormen. Door erfgoed kan een mens verbonden raken met een plaats. Dit ingewikkelde proces zal onder het kopje ‘*Sense of place* van

erfgoed' besproken worden. Daarnaast wordt erfgoed niet behouden, maar gecreëerd, omdat het een weerspiegeling van een verleden in het nu is (Ashworth, 2007). Ook de definitie van Graham (2002) gaat daarvan uit: erfgoed is volgens hem de betekenissen die in het heden aan het verleden verbonden worden.

Er moet iets of iemand zijn die bepaalt wat wel en niet erfgoed is. In Nederland is dat vaak een overheid. Wat erfgoed is, wordt over de jaren bepaald door iemand, of een bepaalde groep mensen. Bij dit proces wordt door verschillende actoren macht uitgeoefend. Erfgoed is dan een uitkomst van machtsstructuren (Ashworth, 2007). Ook wordt erfgoed door machthebbers gebruikt als een instrument, bijvoorbeeld in marketing. Een gebouw als de Martinitoren wordt in vele campagnes gebruikt als een symbool voor de stad Groningen (Marketing Groningen, 2013). Door deze machtsstructuren en door het met publiek beleid bepalen wat erfgoed is, zou men kunnen vermoeden dat erfgoed één betekenis heeft. Dat is echter onjuist. Ashworth (2007) benadrukt dat, doordat samenlevingen heterogeen zijn, erfgoed niet voor iedereen hetzelfde betekent. Dit is belangrijk met betrekking tot dit onderzoek, omdat de een het verhaal achter erfgoed anders interpreteert dan de ander. Zo zal een Fries in Groningen minder met de Martinitoren hebben dat een echte 'Stadjer' (iemand geboren en getogen in de stad Groningen). Daarnaast kan de interpretatie van erfgoed veranderen met de tijd (Ashworth, 2007). Dit is van belang bij de waardering van woningen, want ieders interpretatie van het belang van een gebouw verschilt en daarmee de waardering. Ook kan het dus zo zijn dat de (esthetische) waarde van naoorlogse woningen na verloop van tijd verandert.

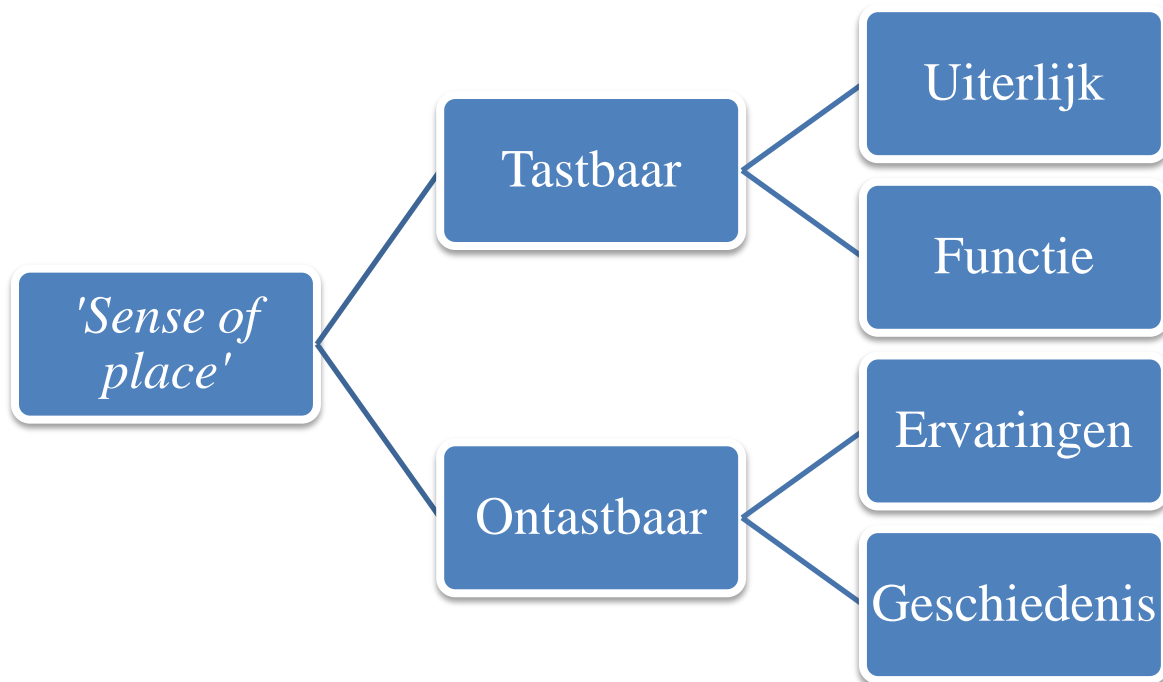
'Sense of place' van erfgoed

Plaats wordt in literatuur vaak gedefinieerd als "'space' imbued with meaning" (Vanclay, 2008, p. 3). Een ruimte wordt pas een plaats als het betekenis krijgt toegewezen door iemand. In dat geval draait het dus om de betekenis die mensen geven. Maar soms zijn ook juist de fysieke kenmerken van een plaats van belang voor de plaatsbinding van mensen (Vanclay, 2008). Zo zullen bijvoorbeeld veel Groningers zich identificeren met hun woonplaats door de prominente plaats van de Martinitoren. Daarnaast kunnen de plaats van sociale betekenissen (bijvoorbeeld een verzamelplaats) en ervaringen (bijvoorbeeld de eerste kus) ervoor zorgen dat mensen gehecht raken aan een plaats. De betekenis van een plaats voor iemand is dus, naast het fysieke of uiterlijk, afhankelijk van ervaringen, wat Manzo (2005) *'place*

experience' noemt. Zij zegt dat de ervaringen die mensen hebben bepalen welke betekenis mensen hechten aan een plaats.

De manier waarop mensen zich gaan binden met plaatsen wordt door Ashworth (2007) en Vanclay (2008) *'place-making'* genoemd. Dit is het proces waarbij ruimte verandert in plaats (doordat iemand er een betekenis aan toekent), of waarin de betekenis van een plaats verandert. Omdat dit een individueel proces is (iedereen kent zijn eigen betekenis toe aan de plaats, omdat ieder zijn eigen ervaringen heeft), kunnen verschillende mensen dezelfde plaats verschillende betekenissen toekennen (*'pluralities of place'*). Maar als gekeken wordt naar de relatie tussen erfgoed en *'place-making'* wordt duidelijk dat veel mensen aan dezelfde plaats dezelfde betekenis toekennen. Erfgoed heeft in grote lijnen voor een groep mensen dezelfde betekenis en kan ervoor zorgen dat mensen gehecht raken aan een plaats. *'Sense of place'* is een overkoepelend concept met betrekking tot plaatsgehechtheid en kan worden gedefinieerd als: *"an intensely personal response to the environment, social and natural, which the individual experiences in daily life, and at a broader level it can be the individual's perception of the whole region, state or nation"* (CSIRO, 2001 in Vanclay, 2008, p. 7).

Uit het bovenstaande komen al twee belangrijke dingen naar voren: het belang van ervaringen met een plaats en het belang van het fysieke of uiterlijk van een plaats. Coeterier (2002) deelt criteria voor de waardering historische gebouwen, in dit geval erfgoed, op in vier componenten: *'form'* (uiterlijk), *'information'* (geschiedenis), *'use or function'* (functie) en *'familiarity'* (bekendheid of ervaringen, betekenis hangt af van ervaringen, zie Manzo (2005) en hierboven). Met betrekking tot *'sense of place'* zouden deze vier criteria kunnen worden opgedeeld in twee groepen: fysieke, tastbare plaatsbinding en sociale, ontastbare plaatsbinding (zie figuur 1). De tastbare kenmerken bestaan uit uiterlijk en functie. Het uiterlijk van een gebouw spreekt voor zich: hoe mooi de uiterlijk waarneembare eigenschappen van een gebouw zijn. Functie heeft vooral te maken met functionaliteit: vervult het gebouw een rol en hoe goed is het gebouw onderhouden? Ook dit is tastbaar en uiterlijk waarneembaar. De ontastbare kenmerken bestaan uit ervaringen en geschiedenis. Ervaringen (voortkomend uit bekendheid) spreekt voor zich: ontastbare herinneringen en gebeurtenissen die mensen op een specifieke plaats hebben (gehad). Geschiedenis verwijst tot slot naar de achtergrond en identiteit van een gebouw: de ontastbare informatie die het verhaal van een gebouw vertelt (Coeterier, 2002).

Figuur 1: het concept 'sense of place' opgedeeld in tastbare en ontastbare kenmerken (bron: Terpstra (2013))

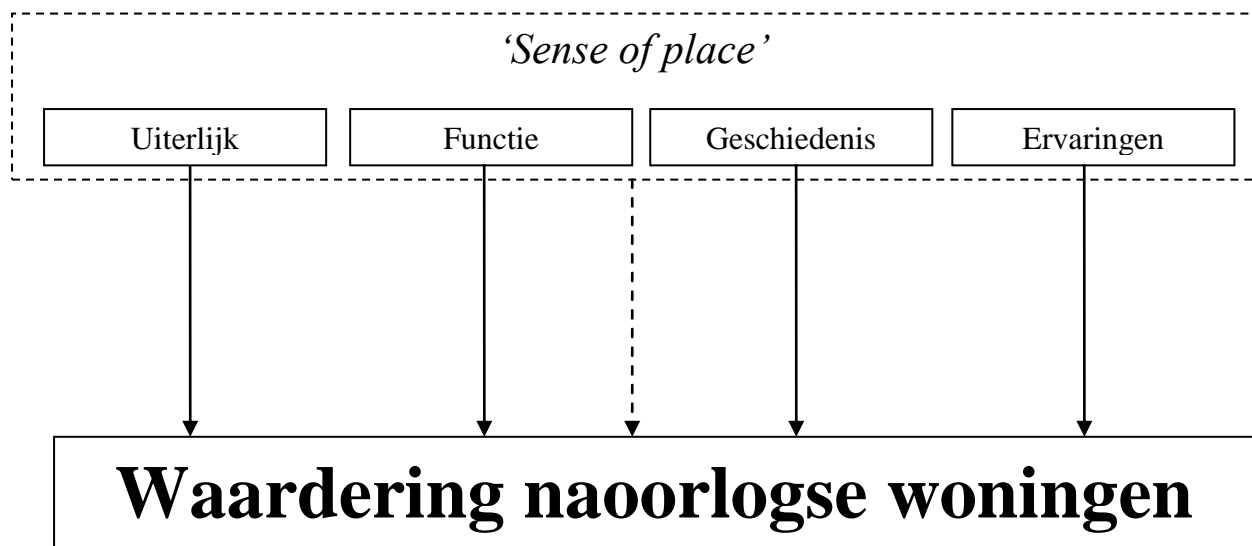
Waardering van erfgoed

De waardering van erfgoed is voor experts en leken erg verschillend. Een expert is iemand die ergens in gespecialiseerd is, in dit geval een erfgoeddeskundige (wetenschapper) of iemand bij de overheid gespecialiseerd is in erfgoed. Leken zijn mensen die deze expertise niet hebben. Coeterier (2002) maakt het onderscheid tussen de hierboven genoemde criteria (uiterlijk, functie, geschiedenis, ervaringen) voor waardebeoordeling van historische gebouwen. Uit het onderzoek van Coeterier (2002) blijkt dat leken (de samenleving) erfgoed vooral waarderen op basis van het uiterlijk van een gebouw. Experts echter, waarderen erfgoed meer op basis van kennis en informatieve waarde (Coeterier, 2002). Ook Daalmeijer (2012) schenkt aandacht aan de waardering van erfgoed. Uit haar onderzoek blijkt dat wat erfgoed is volgens de samenleving, vaak niet overeenkomt met wat de overheid en de wetenschap erfgoed vindt. Dit komt overeen met de discrepantie tussen waardering van leken en experts in het verhaal van Coeterier (2002). Deze discrepantie zou kunnen leiden tot frictie tussen overheden en de samenleving (zoals de groeiende weerstand, genoemd in de aanleiding).

Heim (2011) heeft onderzoek gedaan naar de waardering van erfgoed, waarbij hij ingaat op een verschil in waardering tussen naoorlogse gebouwen met en monumentenstatus en naoorlogse gebouwen zonder die status. Het doel van zijn onderzoek was om te bepalen of de monumentenstatus en de locatie van naoorlogse gebouwen invloed hebben op de waardering ervan. Het blijkt dat de locatie van naoorlogs erfgoed geen invloed heeft op

waardering en dat het voor de waardering van naoorlogse gebouwen niet uitmaakt of het een monument is of niet. Wanneer een gebouw de status van monument heeft wordt het zelfs iets lager gewaardeerd dan wanneer dat niet het geval is. Daarnaast blijken mannen over het algemeen een iets hogere waardering te geven dan vrouwen. Wat ook zou moeten uitmaken volgens Brunsmann (1976, in Heim, 2011) is het opleidingsniveau van respondenten. De veronderstelling is dat hoogopgeleiden meer interesse zouden hebben voor de oude gebouwde omgeving dan laagopgeleiden. Brunsmann (1976, in Heim, 2011) geeft hiervoor drie redenen. Allereerst wordt schoonheid bepaald door opleiding, omdat dat samenhangt met een sociale laag. Daarnaast hoort bij een hogere opleiding meer historische kennis, waardoor architectuur herkend kan worden. Tot slot spelen vooral hoger opgeleiden een rol bij het selecteren van monumenten, dus zouden hoger opgeleiden deze keuze moeten weerspiegelen.

Conceptueel model

Figuur 2: conceptueel model (bron: Terpstra (2013))

In dit onderzoek zal gekeken worden naar de invloed van verschillende variabelen op de waardering van naoorlogse monumentale woningen. Deze variabelen zijn verschillende aspecten van de waardering van erfgoed. Deze zijn: uiterlijk, functie, geschiedenis en ervaringen (Coeterier, 2002). Daarnaast is *'sense of place'* wellicht van invloed op de waardering van naoorlogs erfgoed. Dit is omdat de vier genoemde aspecten van erfgoedwaardering ook aspecten zijn waaruit *'sense of place'* bestaat, als naar de waardebeoordeling van historische gebouwen gekeken wordt.

Methodologie

Instrument en uitvoering

De data voor dit onderzoek is verzameld aan de hand van een enquête (zie bijlage 1). Door het gebruiken van enquêtes kunnen relatief (ten opzichte van interviewen) veel mensen bereikt worden. Enquêteren is voor dit onderzoek een handige methode omdat waardering aan verschillende variabelen (geslacht, woonplaats, leeftijd, opleidingsniveau) en aspecten van erfgoedwaardering getoetst wordt. Nadat de data verzameld waren zijn deze geanalyseerd met behulp van SPSS.

De enquête is in grote lijnen in drie delen opgedeeld. De vragen in de vragenlijst zijn opgesteld met behulp van de scriptie van Heim (2011) en de criteria uit McGuirk & O'Neill (2010). Allereerst is in het eerste deel – in de resultatensectie vanaf 'Waardering' – drie keer naar een waardering gevraagd, voor het uiterlijk, de geschiedenis en de functie van het betreffende gebouw (voor de beoordeling van de geschiedenis is achtergrond nodig: hiervoor is een stukje tekst op basis van informatie op de site van de gemeente Groningen gemaakt). Hierna is in het tweede deel gevraagd of men bekend is met het gebouw en welk van de aspecten (uiterlijk, geschiedenis, functie of bekendheid) men het belangrijkste vindt bij de algehele beoordeling van het gebouw. De antwoorden op deze vraag worden in de resultatensectie behandeld onder het kopje 'Aspecten van erfgoedwaardering'. Tot slot is bij de laatste vragen – het deel dat in de resultatensectie '*Sense of place*' genoemd wordt – gevraagd of men een zekere band of affiniteit met het gebouw of de plaats van het gebouw heeft. In de enquête zijn daarvoor enkele open vragen opgenomen, zodat de betekenis van de plaats van het erfgoed (plaatsbinding) voor mensen beter begrepen kan worden (McGuirk & O'Neill, 2010). Omdat al snel bleek dat veel mensen het lastig (of vervelend) vonden om open vragen (kort) te beantwoorden, is besloten om de vragen betreffende '*sense of place*' iets informeler te stellen (mondeling gesprekken voeren met respondenten). Veel mensen werden uit zichzelf enthousiast, omdat zij Groningen goed kenden, uit hun jeugd of gewoon omdat ze er al lang woonden. Het visuele effect van foto's hielp enorm. Veel mensen vonden het leuk om te raden waar de foto's genomen zijn en in veel gevallen leverde dat al leuke gesprekken op. De verhalen en antwoorden die de meest enthousiaste mensen gaven leverden de meest interessante resultaten op. Maar ook van de mensen die niet uit zichzelf begonnen te vertellen, was er een deel dat leuke informatie wist te verstrekken. Dit was vaak nadat er een vraag gesteld was, bijvoorbeeld naar waar men werkte of waar in de stad men het vaakst komt. Ook

was er ook een gaf deel van de mensen aan dat zij geen binding met de verschillende plaatsen hadden.

Onderzoeksobjecten

Dit onderzoek is uitgevoerd in de stad Groningen. De adressen van de vier gebouwen waarvan de vier foto's gemaakt zijn (zie ook figuur 3, bijlages 2 tot en met 5 en bijlage 6), zijn de volgende:

Foto 1: P. Waijerstraat 27-61 (alleen oneven zijde), Groningen

Foto 2: Friesestraatweg 252-346 (alleen even nrs.) / Jan van Goyenstraat 1-3, Groningen

Foto 3: Merwedestraat 55-99 (m.u.v. nrs. 56 en 98) / Merwedestraat 101-125 (alleen oneven zijde) / Scheldestraat 1-63 / Scheldestraat 64-72 (alleen oneven zijde), Groningen

Foto 4: Stadsweg 8-18 (m.u.v. nr. 16), Groningen

Figuur 3: de vier genomen foto's, zie bijlagen 2 tot en met 5 voor grotere afbeeldingen (met de klok mee: Rijtjeshuizen P. Waijerstraat, galerijflat Friesestraatweg, twee-onder-één-kapwoningen Stadsweg en portiekwoningen Scheldestraat / Merwedestraat). Bron: Terpstra (2013)

Deze gebouwen zijn qua functie (woning) vergelijkbaar, zodat ook de resultaten goed met elkaar te vergelijken zijn. Daarnaast is gekozen voor verschillende types woningen, zodat mensen niet verveeld raken door telkens eenzelfde soort gebouw te zien. De gemeente Groningen heeft op haar website een kaart staan (de cultuur waarden kaart) met daarop alle monumenten in de gemeente Groningen (Gemeente Groningen, 2013). Op basis daarvan is een selectie van naoorlogse woningen gemaakt, welke als onderzoeksobjecten dienden.

Ethiek

Wat betreft ethiek is vooral rekening gehouden met de positie van de onderzoeker en de positie van de ondervraagde. Dit houdt in dat de vragen goed te begrijpen zijn voor de respondenten en dat er zodoende geen of in ieder geval zo weinig mogelijk vaktaal in de enquête terecht komt. Ook is het belangrijk geen ruimte te laten voor stereotypen in de enquête. Aan de ene kant is dit belangrijk omdat stereotypen aanstootgevend kunnen worden gevonden door respondenten. Anderzijds kunnen stereotypen ertoe leiden dat vragen verkeerde begrepen worden en hierdoor ook de onderzoeksresultaten verkeerd geïnterpreteerd worden. Verder zijn alle vragen zo neutraal mogelijk gehouden, evenals de stukjes tekst die de geschiedenis van de gebouwen beschrijven. Ook daarbij is erop gelet dat niets aanstootgevend kan zijn voor de respondent (McGuirk & O'Neill, 2010).

Enquêtelocaties

De enquêtes zijn afgenomen op drie verschillende plaatsen (zie bijlage 7). Er is gekozen voor drie verschillende winkelcentra. De keuze voor winkelcentra is gemaakt om ook mondeling contact te kunnen hebben met mensen. Daarnaast komen in en bij winkelcentra iedere dag veel mensen. De momenten waarop en plaatsen waar geënquêteerd is zijn de volgende:

- Maandag 22-04-2013, 10.00-14.00 uur: Rivierenstede, Vechtstraat 95, Groningen
- Dinsdag 23-04-2013, 11.00-15.00 uur: Winkelcentrum Paddepoel, Eikenlaan 330, Groningen
- Woensdag 15-05-2013, 13.00-17.00 uur: Winkelcentrum Paddepoel, Eikenlaan 330, Groningen
- Donderdag 16-05-2013, 11.00-16.00: Winkelcentrum Lewenborg, Kajuit 269, Groningen

- Vrijdag 17-05-2013, 9.30-11.30: Winkelcentrum Paddepoel, Eikenlaan 330, Groningen

Er is op drie verschillende plaats geënquêteerd om een zo uiteenlopend mogelijke responsiegroep te krijgen. Er is in dit onderzoek gekeken naar verschillen in waardering tussen verschillende bevolkingskenmerken, bestaande uit geslacht, woonplaats, leeftijd en opleidingsniveau. In een wijk als Paddepoel, een typische vroeg naoorlogse woonwijk (Bregit, 2000), blijkt een grote verscheidenheid te bestaan van verschillende leeftijden en opleidingsniveaus (Centraal Bureau voor de Statistiek, 2013). Daarom is gekozen om hier te enquêteren. Voor Rivierenstede is gekozen om praktische redenen: het is een rustige plaats waar de eerste enquêtes uitprobeerde zijn. Voor Lewenborg is gekozen vanwege een geheel andere ligging, aan de rand van de stad.

Responsie

De enquête is door in totaal 46 mensen ingevuld. De meeste respondenten hebben de enquête zelf ingevuld. Er waren echter ook mensen die slecht konden lezen en die liever de vragen voorgelezen kregen en het door de onderzoeker lieten invullen. De enquête bleek aan de lange kant. De mensen die de enquête vrij snel invulden waren tussen de vijf en tien minuten bezig. De mensen die het een interessant onderwerp vonden gingen vaak verhalen vertellen en waren dan vaak minstens een kwartier bezig. Ook was het niet erg druk in de winkelcentra en was de 'response rate' niet hoog. Hierdoor is het aantal respondenten ook niet erg hoog. Van de respondenten is 63% vrouw en 37% man. De reden dat deze percentages niet voor beide groepen ongeveer gelijk is, is de 'response rate', die bij mannen (5 á 10% wilde meewerken) lager was dan bij vrouwen (15 á 20% wilde meewerken). Een ander probleem met responsie is de leeftijdsgroep 25 tot 45 jaar: deze groep bevat slechts 5 cases. Dit komt onder andere doordat veel mensen in deze leeftijdsgroep aan het werk is op de tijden dat de enquête is afgenomen. Daarnaast gaven veel van de gevraagde mensen die – volgens schatting op basis van uiterlijk, gedaan door de onderzoeker – in deze leeftijdsgroep vallen aan dat zij niet wilden meewerken aan de enquête. Zo wilden bijvoorbeeld vrouwen met kinderen vaak niet meewerken, omdat zij op hun kinderen moesten letten of het te druk hadden op het moment. Zoals hierboven genoemd is de 'response rate' van mannen al erg laag, in deze leeftijdsgroep is dat evengoed het geval. Zij gaven vaak aan het te druk te hebben of geen zin te hebben in een enquête.

Resultaten

In deze sectie zullen de resultaten uit de enquête besproken worden. Allereerst zal het belang van de verschillende aspecten van erfgoedwaardering aan bod komen. Vervolgens zullen de bevindingen bij ieder aspect afzonderlijk geanalyseerd worden.

Aspecten van erfgoedwaardering

Zoals hierboven genoemd heeft erfgoedwaardering vier gezichten: het uiterlijk, de geschiedenis, de functie en ervaringen zijn aspecten waarop erfgoed gewaardeerd wordt (Coeterier, 2002). Een van de deelvragen (en een van de vragen in de enquête) ging over de aspecten van erfgoedwaardering: welk aspect vinden mensen het belangrijkste als zij een gebouw beoordelen? Dit is in de enquête bij elke foto afzonderlijk gevraagd. Dit is gedaan om van tevoren niet de veronderstelling te maken dat mensen bij ieder willekeurig gebouw hetzelfde aspect het belangrijkste vinden. In onderstaande tabel 1 staat hoeveel respondenten de verschillende aspecten van waardering bij de vier foto's als 'belangrijkst' hebben bestempeld.

Tabel 1: aantal keren dat de aspecten van erfgoedwaardering bij verschillende foto's als belangrijkste is gekozen (bron: Terpstra (2013))

	Foto 1	Foto 2	Foto 3	Foto 4	Totaal
Uiterlijk	12	14	18	20	64
Geschiedenis	14	15	14	8	51
Functie	20	16	13	17	66
Bekendheid	0	1	1	1	3
Totaal	46	46	46	46	184

Zoals blijkt uit de tabel kiezen de meeste mensen voor het uiterlijk of de functie van het gebouw. De keuze voor het uiterlijk is de meest logische, veel mensen zien het gebouw en vinden het mooi of lelijk en hebben verder niet of nauwelijks andere criteria voor hun beoordeling. Dit komt overeen met de bevindingen van Coeterier (2002), die stelt dat leken hun waardering vooral op het uiterlijk van gebouwen of erfgoed baseren.

Iets onverwachter is dat functie zo vaak als belangrijkste aspect is gekozen. Veel mensen gaven hierbij als commentaar dat het gebouw niet hetzelfde gebouw zou zijn als het zijn functie niet (meer) zou vervullen. Het feit dat er nog mensen in de gebouwen wonen,

maakt dat het gebouw er nog hoort te staan. Als dat niet meer het geval is heeft het gebouw dus geen functie meer en is het dus ook een overbodig gebouw volgens velen. Een ander veelgehoord commentaar is dat mensen het bijzonder vinden dat de gebouwen de ‘tand des tijds’ hebben doorstaan en nog steeds hun functie vervullen. Echter was er ook een aantal mensen dat vond dat de gebouwen juist niet hun functie meer konden vervullen, omdat de woningen te klein zijn voor hedendaagse begrippen. Dit laatste werd vooral opgemerkt bij de eerste (rijtjeswoningen P. Waijerstraat) en laatste foto (twee-onder-één-kapwoningen Stadsweg). Deze uitkomsten zijn niet in overeenstemming met de verwachting dat functie niet zo vaak gekozen zal worden (op basis van Coeterier (2002)). Echter, het is wel in overeenstemming met de uitspraak “*form (ever) follows function*” van Louis Sullivan (1896). Naoorlogse (modernistische) bouw volgt deze uitspraak en het is dus ook aannemelijk dat mensen voor dit soort woningen functie als belangrijkste aspect kiezen. Ook is voor de gebouwen waarvan hier een beoordeling gevraagd is de functie (woning) overduidelijk. Het is onwaarschijnlijk (maar niet onmogelijk) dat deze gebouwen voor andere functies zullen worden gebruikt in de nabije toekomst. Daarom worden de gebouwen overbodig, mochten ze hun functie niet meer goed kunnen invullen.

De geschiedenis van de gebouwen is een iets lastiger aspect. Het verschilt per persoon of de geschiedenis er iets toe doet in de beoordeling van een gebouw. Zoals in de tabel te zien is, wordt geschiedenis iets vaker dan een kwart van de keren als het belangrijkste aspect genoemd. Dit is opvallend als het vergeleken wordt met de bevindingen van Coeterier (2002). De geschiedenis of informatieve waarde is volgens Coeterier (2002) vooral van belang in de waardering van experts. Uit deze responsgroep blijkt dat het belang van geschiedenis onderschat wordt als van die veronderstelling uit wordt gegaan.

Wat verder opvalt, is dat slechts drie personen aangeven de bekendheid met het gebouw of de plaats het belangrijkste te vinden. Deze opvallende uitslag zal onder ‘ervaringen’ verder besproken worden.

Waardering

Voordat de waardering van de afzonderlijke aspecten behandeld zal worden, worden hier een aantal algemene opmerkingen over de waardering besproken. Een aantal algemene gegevens over de vier foto’s die de respondenten beoordeeld hebben (op een schaal van 1-10), is te vinden in tabel 2. De foto’s die door de mensen beoordeeld zijn, zijn te vinden in figuur 3 en bijlage 2 tot en met 5. De foto die gemiddeld het best beoordeeld werd is foto 4 (twee-onder-één-kapwoningen Stadsweg). De respondenten vonden het gebouw op foto 4 tevens het

mooist. De geschiedenis van het gebouw op foto 3 (portiekwoningen Schelde-/Merwedestraat) werd het hoogst gewaardeerd. Het meest functioneel vonden de respondenten het gebouw op foto 1 (rijtjeswoningen P. Waijerstraat). Opvallend is de lage gemiddelde waardering, die overal tussen de 5 en de 7 ligt.

Tabel 2: gemiddelde beoordelingen van foto's en aspecten van erfgoedwaardering (bron: Terpstra (2013))

	Foto 1	Foto 2	Foto 3	Foto 4	Gemiddeld
Uiterlijk	5.39	5.33	6.20	6.70	5.90
Geschiedenis	6.61	6.09	6.76	6.54	6.50
Functie	6.89	6.37	6.46	6.76	6.62
Gemiddeld	6.30	5.93	6.47	6.67	6.34

Als gekeken wordt naar de gemiddelde beoordeling (op de vier foto's) van de drie bovenstaande aspecten kan ook een opvallende conclusie getrokken worden. In onderstaande tabel 3 staan de resultaten van een Wilcoxon rangtekentoets. Hierbij is een vergelijking gemaakt tussen gemiddelde waardering van uiterlijk, functie en geschiedenis. Hieruit valt op te maken dat gemiddeld gezien over alle foto's het uiterlijk van een gebouw door de respondenten significant (bij iedere toets wordt een significantieniveau van 5% gehanteerd) verschillend beoordeeld wordt dan de functie en de geschiedenis ervan. In tabel 2 is dit verschil ook te zien: uiterlijk scoort gemiddeld een cijfer van 5.90, terwijl geschiedenis en functie respectievelijk een 6.50 en een 6.62 scoren. Deze lage score voor uiterlijk was naar verwachting, aangezien ook Heim (2011) een lage waardering aantrof.

Hieronder zal worden ingegaan op de afzonderlijke aspecten van erfgoedwaardering. Er is telkens getest op een verband tussen de waardering enerzijds en vier losse variabelen (geslacht, woonplaats, leeftijd, opleidingsniveau) anderzijds. Er wordt dus bijvoorbeeld onderzocht of mannen over het algemeen (voor de vier foto's gemiddeld) een significant verschillende waardering geven dan vrouwen. Als kanttekening bij eventueel gevonden verbanden moet het lage aantal cases (N=46) genoemd worden.

Er is telkens gebruik gemaakt van een Chikwadraattoets, omdat er sprake is van een ordinale variabele (waardering) enerzijds en een nominale (geslacht en woonplaats (binnen stad Groningen of buiten stad Groningen)) of ordinale variabele (leeftijdscategorieën en

opleidingsniveaus) anderzijds. Voor leeftijd (als ratiovariabele) is ook een Kruskal-Wallistest uitgevoerd. Hiervoor zijn geen andere resultaten gevonden dan bij de Chikwadraattoets.

Om de resultaten beter te kunnen interpreteren (na toetsing) is een herschaling gedaan: in plaats van een schaal van 1-10 is gekozen voor een schaal van 1 (zeer lelijk/slecht/laag) tot 5 (zeer mooi/goed/hog).

		Ranks		
		N	Mean Rank	Sum of Ranks
v2gem1 - v1gem1	Negative Ranks	0 ^a	,00	,00
	Positive Ranks	14 ^b	7,50	105,00
	Ties	32 ^c		
	Total	46		
v3gem1 - v2gem1	Negative Ranks	7 ^d	7,50	52,50
	Positive Ranks	8 ^e	8,44	67,50
	Ties	31 ^f		
	Total	46		
v3gem1 - v1gem1	Negative Ranks	2 ^g	9,50	19,00
	Positive Ranks	18 ^h	10,61	191,00
	Ties	26 ⁱ		
	Total	46		

a. v2gem1 < v1gem1

b. v2gem1 > v1gem1

c. v2gem1 = v1gem1

d. v3gem1 < v2gem1

e. v3gem1 > v2gem1

f. v3gem1 = v2gem1

g. v3gem1 < v1gem1

h. v3gem1 > v1gem1

i. v3gem1 = v1gem1

Test Statistics ^a			
	v2gem1 - v1gem1	v3gem1 - v2gem1	v3gem1 - v1gem1
Z	-3,638 ^b	-,471 ^b	-3,522 ^b
Asymp. Sig. (2-tailed)	,000	,637	,000

a. Wilcoxon Signed Ranks Test

b. Based on negative ranks.

Tabel 3: uitkomsten van Wilcoxon rangtekentoets (bron: Terpstra (2013))

Uiterlijk

De respondenten blijken geen significant verschillende waarderingen te geven op het aspect uiterlijk. Als de gemiddelde (van de vier foto's) waarderingen van het uiterlijk worden getest met geslacht, woonplaats, leeftijd en opleidingsniveau worden er geen significante verschillen gevonden. Vrouwen geven dus bijvoorbeeld geen significant verschillende waardering op uiterlijk dan mannen. Dit is in tegenspraak met de bevindingen van Heim (2011), die vond dat mannen gemiddeld hoger waarderen dan vrouwen. Als de waarderingen van de afzonderlijke foto's wordt getest aan de vier variabelen zijn wel enkele verschillen opgemerkt. Allereerst is tussen geslacht en foto 3 (portiekwoning Scheldestraat) een significant verschil gevonden. Mannen (3.00) beoordelen het uiterlijk van dit gebouw gemiddeld lager dan vrouwen (3.62). Daarnaast is tussen leeftijd en foto 2 (galerijflat Friesestraatweg) een significant verschil gevonden. Dit komt waarschijnlijk door de groep 25-45 jaar, die gemiddeld slechts een 1.80 geeft (hierbij moet lage aantal cases in deze groep (N=5) genoemd worden).

Geschiedenis

Net als bij het aspect uiterlijk geven respondenten ook op het aspect geschiedenis geen significant verschillende antwoorden. Als er naar de waardering van de afzonderlijke foto's enerzijds en de vier variabelen anderzijds wordt gekeken, is enkel tussen leeftijd en foto 2 een verband gevonden. Alleen bij deze foto geldt dat hoe ouder de respondent is, hoe hoger de waardering is voor de geschiedenis van dit gebouw.

Functie

Ook tussen het aspect functie en de vier variabelen zijn geen significante verschillen gevonden. Bij de waardering van de afzonderlijke foto's en de vier variabelen is als eerst tussen geslacht en foto 4 (twee-onder-één-kapwoningen Stadsweg) een significant verschil gevonden. Vrouwen (3.76) geven hier gemiddeld een hogere waardering dan mannen (3.25). Ook tussen leeftijd en foto 2 (galerijflat Friesestraatweg) is een significant verschil gevonden. Respondenten tussen de 45 en 65 jaar (3.75) en 65 jaar en ouder (3.50) geven gemiddeld een hogere beoordeling dan respondenten tussen 15 en 25 jaar (3.09) en 25 en 45 jaar (3.00).

Ervaringen

Tot slot zal hier het aspect ervaringen – oftewel de ervaringen die mensen hebben met verschillende plekken – behandeld worden. Ervaringen brengen betekenissen en gevoelens met zich mee (Manzo, 2005). Opvallend was het, hierboven genoemde, lage aantal mensen (N=3) dat aangaf dat bekendheid of emotionele band het belangrijkste was in hun beoordeling. Ondanks dit gegeven weidde een groot deel van de mensen wel uit over hun bekendheid met het gebouw of de plaats. De respondenten die het gebouw en de plaats kenden gaven aan dat de bekendheid met de plaats hun oordeel ‘een beetje’ (gemiddeld een 3 op een schaal van 1 tot 5) beïnvloedt.

In het algemeen werden groen, natuur, bossen, rust en netheid vaak genoemd als een positief aspect. Dit was voornamelijk het geval bij foto 1 en foto 4. Het gaat hier om de rijtjeshuizen aan de P. Waijerstraat en de twee-onder-één-kapwoningen aan de Stadsweg. Beide straten liggen in de buurt Oosterhoogebrug in het (voormalig onafhankelijke) dorpje Noorddijk, aan de oostkant van de stad (zie bijlage 6). Het dorpje is omgeven door weilanden en kan gezien worden als een plattelandsdorp. Veel van de mensen die Oosterhoogebrug (goed) kenden gaven aan dat dit hun waardering positief beïnvloedde. Ook bij foto 3 (portiekwoningen Schelde- / Merwedestraat) werd een aantal keer aangegeven dat het gebouw in een mooie en groene buurt ligt, maar dit was een minder voorkomende opmerking dan bij foto 1 en 4.

Daarnaast heeft het hebben een verleden in de buurt van een van de gebouwen vaak een positieve invloed op het gebouw. Zo gaf één respondent bijvoorbeeld aan dat de buurt van foto 3 (Rivierenbuurt) voor hem emotionele waarde had, omdat hij daar vroeger op de basisschool gezeten heeft. Dit was voor hem een reden om het gebouw iets positiever te beoordelen. Ook was er een respondent die foto 2 (galerijflat Friesestraatweg) iets positiever waardeerde, omdat haar dochter in de buurt van het gebouw had gewoond. Opvallend zijn de hoge waarderingen die deze respondenten aan foto 2 gaven (gemiddeld een waardering van tegen de 4: mooi/goed), vergeleken met de overige respondenten (algeheel gemiddelde waardering van net boven de 3: niet mooi, niet lelijk / niet goed, niet slecht). Deze uitkomsten sluiten aan op de theorieën van Ashworth (2007) en Vanclay (2008) over ‘place-making’. Als mensen een geschiedenis hebben (opgebouwd) op een bepaalde plaats levert dat in vele gevallen een bepaald gevoel op, wat in dit geval de beoordeling van gebouwen beïnvloedt. Ook de theorie van Manzo (2005) wordt hiermee bevestigd: mensen met een geschiedenis op een plaats hebben daar veel ervaringen en hierdoor heeft die plaats een betekenis voor mensen.

Ook een herhaaldelijke ‘ontmoeting’ met het gebouw of de buurt kan ervoor zorgen dat mensen een gebouw hoger waarderen. Een aantal mensen gaf aan regelmatig met de auto, de scooter of de fiets of tijdens het uitlaten van de hond een van de gebouwen te passeren. Vaak werd hun waardering hier (iets) hoger door. Ook dit is een soort van ‘place-making’ zoals Ashworth (2007) en Vanclay (2008) beschrijven. Opnieuw wordt ook de theorie van Manzo (2005) bevestigd: ergens vaak langs komen levert ervaringen en daarmee betekenis op.

Een aantal respondenten dat de locatie van sommige gebouwen niet kende, gaf toch aan dat hun beoordeling beïnvloed werd. Dit kwam doordat zij in de foto’s iets herkenden van de gebouwen uit eigen woonplaats of buurt. De ervaringen die zij hier hebben gehad beïnvloedden op die manier toch hun waardering van het gebouw op de foto.

Herkenning, zoals zojuist besproken, kan ook een negatieve werking hebben. Zo was er een respondent die aangaf dat foto 2 haar aan haar thuisland en het communisme (de communistische bouwstijl) deed denken, wat haar beoordeling negatief beïnvloedde.

Daarnaast leidde de bekendheid met de gebouwen tot contrasten. Een aantal respondenten had een voorstelling van de plaatsen en vergeleek die met de foto die ze voorgelegd kregen. Zij vonden dat het gebouw er op de foto beter uitzag dan in werkelijkheid. Een van de respondenten reageerde bij foto 3: “Loop er eens op een grijze, miezerige dag langs. Dan krijg je er een heel ander beeld van!”. Deze respondent heeft uiteraard een punt. Het is echter erg lastig om een ‘neutrale’ foto te maken, weersomstandigheden zijn vaak goed of slecht, er zit weinig tussenin.

Ook was er iemand die vond dat de gebouwen in de buurt van de Westerflat (foto 2) staan mooier zijn dan de flat. Hierdoor waardeerde ze het gebouw lager, ze zag het als een rotte appel. Verder waren er weinig mensen die aangaven dat hun beoordeling negatief beïnvloed werd door de plaats. Specifieke negatieve gebeurtenissen speelden in deze steekproef geen rol. Geen van de respondenten gaf aan dat hun beoordeling negatief beïnvloed werd door een negatieve gebeurtenis.

Conclusie

Aan het begin van deze thesis is de volgende hoofdvraag gesteld: *In hoeverre worden verschillende soorten monumentale naoorlogse woningen op verschillende manieren gewaardeerd?* In deze conclusie zal op die vraag stap voor stap antwoord gegeven worden, aan de hand van de drie deelvragen.

Allereerst is er de vraag of er een verband bestaat tussen geslacht, woonplaats, leeftijd en opleidingsniveau enerzijds en de waardering van het monumentale naoorlogse erfgoed anderzijds. Tussen een paar losse foto's en de variabelen zijn enkele significante verschillen gevonden. Echter, als naar de gemiddelde waardering (de vier foto's bij elkaar) gekeken wordt, kunnen er geen significante verschillen worden ontdekt. Blijkbaar verschillen de meningen van de respondenten dusdanig dat de verschillende variabelen er geen invloed op uitoefenen. Tussen het opleidingsniveau en de waardering van de gebouwen ontbreekt dus grotendeels een verband. Dit is verrassend, aangezien Brunsmann (1976, in Heim, 2011) dit verband veronderstelde vanwege een hogere interesse in de oude gebouwde omgeving dan lager opgeleiden. Dit is binnen deze steekproef, die betrekking heeft op de stad Groningen, dus niet het geval.

Voor de aspecten van erfgoedwaardering is ook een opvallende constatering gedaan. Allereerst blijkt het dat uiterlijk significant verschillend (lager) wordt beoordeeld dan de functie en de geschiedenis van de gebouwen. Ook blijkt het dat vooral het uiterlijk en de functie van de woningen een grote rol spelen. Dat uiterlijk zo belangrijk is, was naar verwachting (Coeterier, 2002). Echter dat functie ook zo belangrijk gevonden zou worden, is verrassend. Dit is waarschijnlijk vanwege de specifieke functie die woningen (vooral de voor deze enquête gebruikte gebouwen) vaak hebben. Als de gebouwen hun functie van woning niet goed meer kunnen invullen worden ze overbodig. Dit is in overeenstemming met de uitspraak "*form (ever) follows function*" van Louis Sullivan (1896), vanwege het feit dat (modernistische) naoorlogse woningen vaak functionaliteit hoger in het vaandel hebben staan dan het uiterlijk. Ook de geschiedenis van de gebouwen werd regelmatig als belangrijkste aspect genoemd. Dit is verrassend, omdat Coeterier (2002) meende dat vooral experts waarden op basis van informatie en geschiedenis. Informatieve waarde is dus niet alleen voor experts interessant, maar ook voor leken.

Tot slot is het belang van '*sense of place*' opvallend. Er waren slechts drie respondenten die aangaven dat de bekendheid of een emotionele band voor hen het belangrijkste was bij de waardering. Echter gaf een groot deel van de respondenten aan dat hun bekendheid met een plaats of met een gebouw hun algemene waardering beïnvloedde. Dit was

vaak een positieve, maar soms ook een negatieve invloed. Vele soorten ervaringen zorgen ervoor dat de beoordeling van respondenten beïnvloed wordt. Ondanks het feit dat dit opvallend is, na de constatering dat maar drie mensen bekendheid het belangrijkste vinden, is het wel in overeenstemming met de theorie van Vanclay (2008) en Ashworth (2007) over *'place-making'* en de theorie van Manzo (2005) over de invloed van ervaringen op *'sense of place'*. Concluderend kan worden gezegd dat veel mensen *'sense of place'* of plaatsbinding meenemen in hun beoordeling van monumentaal naoorlogs erfgoed. Dit heeft een kleine invloed op hun waardering: deze wordt iets hoger of iets lager. Ook het feit dat mensen plaatsbinding meenemen in hun beoordeling is in overeenstemming met de theorie (Vanclay, 2008).

Aanbevelingen voor toekomstig onderzoek

In deze respondentengroep gaf een deel van de mensen aan dat zij vonden dat ze het zich niet konden voorstellen dat de gebouwen op de foto's monumenten zijn. Maar er waren ook mensen die de gebouwen juist mooi vonden en zelfs als ze niet mooi waren ze toch behouden moeten worden. Voor bijvoorbeeld gemeenten en monumentenzorg is kennis over de meningen hierover zeer bruikbaar voor hun beleid. In de toekomst zou onderzoek gedaan kunnen worden naar wat 'het volk' vindt van monumenten en het beleid dat gevoerd wordt. Dit zou gekoppeld kunnen worden aan een beleidsstudie, omdat Coeterier (2002) al aangeeft dat leken inmiddels al meer betrokken worden bij het beleid over monumenten. Hierdoor kan de door Coeterier (2002) genoemde weerstand uit de samenleving tegen het beleid over monumenten uit de wereld geholpen worden. Ook gaat het in dit onderzoek om slechts één case, namelijk Groningen. Om een beter beeld te krijgen van de waardering van naoorlogs erfgoed in Nederland zouden op meer plaatsen soortgelijk onderzoek plaats kunnen vinden. Tot slot is het waardevol om de waardering van naoorlogs erfgoed te blijven onderzoeken, omdat de interpretatie ervan (en daarmee de waardering) met de tijd verandert (Ashworth, 2007).

Literatuur

- Ashworth, G.J. (2007). Pluralising the past: heritage policies in plural societies. In G.J. Ashworth, B.J. Graham, & J.E. Tunbridge (Red.), *Pluralising pasts: Heritage, identity and place in multicultural societies*. Londen: Pluto.
- Blom, A., Jansen, B. & Heide, M. van der (2004). *De typologie van de vroeg-naoorlogse wijken*. Geraadpleegd op 07-03-2013 via <http://www.cultureelerfgoed.nl/sites/default/files/u4/typologie-vroeg-na-oorlogse-woonwijken.pdf>.
- Centraal Bureau voor de Statistiek (2013). *Statline*. Geraadpleegd op 07-03-2013 via <http://statline.cbs.nl/statweb/>.
- Coeterier, J.F. (2002). Lay people's evaluation of historic sites. *Landscape and Urban Planning*, 59(2), pp. 111-123.
- Daalmeijer, L. (2012). *Ik herinner mij, dus ik ben: de herinneringswaarde van gebouwd erfgoed in de wijk Overvecht*. Geraadpleegd op 21-02-2013 via <http://igitur-archive.library.uu.nl/student-theses/2012-0921-200825/Scriptie%20Leonie%20Daalmeijer%2017082012.pdf>. Utrecht: Universiteit Utrecht.
- Gemeente Groningen (2013). *Cultuur waarden kaart*. Geraadpleegd op 02-03-2013 via <http://fleximap.groningen.nl/gnmaps/monumenten/>. Groningen: Gemeente Groningen.
- Graham (2002). Heritage as knowledge: capital or culture? *Urban Studies*, 39(5-6), pp. 1003-1017.
- Heim, N. (2011). *De waardering van naoorlogse monumenten*. Geraadpleegd op 03-03-2013 via http://scripties.frw.eldoc.ub.rug.nl.proxy-ub.rug.nl/FILES/root/ma/CG/2011/nheim/MA-scriptie_Nick_Heim-vanaf_Adobe6.pdf. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.
- Manzo, L.C. (2005). For better or worse: exploring multiple dimensions of place meaning. *Journal of Environmental Psychology*, 25(1), pp. 67-86.

- Marketing Groningen (2013). *Er gaat niets boven Groningen*. Geraadpleegd op 12-06-2013 via <http://toerisme.groningen.nl/over-marketing-groningen/campagnes-en-efficase/er-gaat-niets-boven-groningen>.
- McGuirk, P.M. & O'Neill, P. (2010). Using Questionnaires in Qualitative Human Geography. In I. Hay (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography* (pp. 191-216). Don Mills: Oxford University Press.
- Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (2009). *Erfgoedbalans*. Geraadpleegd op 02-03-2013 via <http://erfgoedbalans.cultureelerfgoed.nl/>.
- Sullivan, L. (1896). The tall office building artistically considered. *Lippincott's Magazine*, 57, pp. 403-409.
- Vanclay, F. (2008). Place Matters. In F. Vanclay, M. Higgins & A. Blackshaw (Red.), *Making sense of place: exploring concepts and expressions of place through different senses and lenses*, pp. 3-12. Canberra: National Museum of Australia.

ENQUÊTE NAOORLOGS ERFGOED

**rijksuniversiteit
 groningen**

faculteit ruimtelijke
 wetenschappen

Deze enquête maakt deel uit van een onderzoek naar naoorlogs erfgoed in Groningen. Het onderzoek wordt uitgevoerd door Arjen Terpstra, een bachelorstudent aan de Rijksuniversiteit Groningen, faculteit Ruimtelijke Wetenschappen. Uit de gegevens zullen conclusies getrokken worden om uiteindelijk een scriptie te schrijven. U zult de enquête anoniem invullen en de gegevens zullen met vertrouwelijkheid worden behandeld. Als u, om welke reden dan ook, wenst te stoppen met de enquête, dan is dat mogelijk.

U zult een viertal foto's voorgelegd krijgen (zie bijlages), waarop gebouwen staan die bij de gemeente aangemerkt staan als monument. Ook zal hierbij een verhaal staan, dat de geschiedenis van het gebouw vertelt. Aan de hand van de foto's en de verhalen zal u gevraagd worden hoe mooi u het betreffende gebouw vindt. Het gaat dus niet om de foto, maar om het gebouw dat op de foto staat!

Alvast hartelijk bedankt voor deelname aan deze enquête!

Zou u allereerst wat gegevens over uzelf willen invullen?

Geslacht: M / V

Woonplaats:

Tijd woonachtig in huidige woonplaats:

Leeftijd:

Afkomst (geboorteland):

- Nederland (met beide ouders geboren in Nederland)
- Nederland (met één of meer ouders geboren in het buitenland)
- Buitenland (ergens anders geboren dan in Nederland)

Nationaliteit:

- Nederlands
- Indonesisch
- Duits
- Antilliaans
- Surinaams
- Turks
- Marokkaans
- Anders, namelijk.....

Hoogst genoten opleiding (afgerond):

- Basisschool
- Middelbare school (vmbo/havo/vwo)
- Middelbaar Beroepsonderwijs (MBO)
- Hoger Beroepsonderwijs (HBO)
- Universiteit (WO)

Foto 1 (zie bijlage 2)

Hoe waardeert u het uiterlijk van dit gebouw (kruis aan)?

Heel erg lelijk

Heel erg mooi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

De woningen in deze rijtjeshuizen zijn een-gezinswoningen uit 1947. Het geheel bestaat uit drie bouwblokken met in elk blok zes aaneengesloten woningen. Ze zijn gebouwd om de woningnood na de Tweede Wereldoorlog op te lossen: er werden in de kleinere plattelandsgemeenten door de Rijksoverheid gesubsidieerde woningen gebouwd, zodat er snel en goedkoop veel woningen bij kwamen. De bouwstijl is typisch voor de vroeg naoorlogse Groninger dorpsuitbreiding. Het is een vereenvoudigde en sobere variant op de Delftse School. Door het gebruik van (relatief goedkope) rode dakpannen en rode Groninger baksteen, heeft het de naam Delfts Rood gekregen.

Hoe waardeert u het verhaal (de geschiedenis) van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Hoe waardeert u de functie van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Bent u bekend met het bouwwerk?

- Ja: heeft u een band met de plaats of het gebouw?
-
- Nee

Wat vindt u het belangrijkste bij de waardering van het gebouw (kruis aan):

- het uiterlijk van het gebouw
- het verhaal (geschiedenis) van het gebouw
- de functie van het gebouw
- de bekendheid (emotionele band) met het gebouw?

In hoeverre beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw (kruis aan)?

Helemaal niet

Een beetje

Heel veel

1	2	3	4	5

Hoe beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw?

.....
.....

Overige opmerkingen

.....
.....
.....

Foto 2 (zie bijlage 3)

Hoe waardeert u het uiterlijk van dit gebouw (kruis aan)?

Heel erg lelijk

Heel erg mooi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Dit gebouw is de 'Westerflat', een galerijflat, voltooid in 1953. De flat bestaat uit twee gekoppelde gebouwen: een gebouw met drie bouwlagen (waardoor het beter aansluit op omliggende gebouwen) en haaks daarop een gebouw met vijf bouwlagen. Naast de 48 woningen zaten er ook twee winkels in het gebouw; deze zijn nu in gebruik als kantoorruimte. De Westerflat neemt een bijzondere positie in, omdat het een voor die tijd vernieuwend ontwerp was: dit gebouw is een van de vroegste hoogbouwcomplexen in Groningen en de eerste vrijstaande galerijflat die in de stad is gerealiseerd. Daarnaast waren de gezamenlijke voorzieningen in dit gebouw bijzonder voor die tijd.

Hoe waardeert u het verhaal (de geschiedenis) van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Hoe waardeert u de functie van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Bent u bekend met het bouwwerk?

- Ja: heeft u een band met de plaats of het gebouw?
-
- Nee

Wat vindt u het belangrijkste bij de waardering van het gebouw (kruis aan):

- het uiterlijk van het gebouw
- het verhaal (geschiedenis) van het gebouw
- de functie van het gebouw
- de bekendheid (emotionele band) met het gebouw?

In hoeverre beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw (kruis aan)?

Helemaal niet

Een beetje

Heel veel

1	2	3	4	5

Hoe beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw?

.....
.....

Overige opmerkingen

.....
.....
.....

Foto 3 (zie bijlage 4)

Hoe waardeert u het uiterlijk van dit gebouw (kruis aan)?

Heel erg lelijk

Heel erg mooi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Dit gebouw maakt deel uit van een geheel van vier woonblokken van in totaal 124 (portiek)woningen, voltooid in 1955. Elk bouwblok heeft direct boven het portaal een beeldje, dat een beroep uitbeeldt, zoals een bakker. Dit is symbolisch, de woningen waren (en zijn) bedoeld voor 'de gewone man', de arbeider. Het gebouw is niet meer helemaal in originele staat. Aan weerszijden van het centrale portiek zijn per wooneenheid twee kozijnen aangebracht. Voor de grotere bouwblokken waren van oorsprong openslaande houten deuren geplaatst met daarvoor een Frans balkon. Alle kozijnen zijn tijdens een renovatie vervangen door aluminium exemplaren en zo zijn de deuren vervangen door een raam. Ook bijna alle andere ramen hebben een andere kozijnindeling gekregen.

Hoe waardeert u het verhaal (de geschiedenis) van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Hoe waardeert u de functie van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Bent u bekend met het bouwwerk?

- Ja: heeft u een band met de plaats of het gebouw?
-
- Nee

Wat vindt u het belangrijkste bij de waardering van het gebouw (kruis aan):

- het uiterlijk van het gebouw
- het verhaal (geschiedenis) van het gebouw
- de functie van het gebouw
- de bekendheid (emotionele band) met het gebouw?

In hoeverre beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw (kruis aan)?

Helemaal niet

Een beetje

Heel veel

1	2	3	4	5

Hoe beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw?

.....
.....

Overige opmerkingen

.....
.....
.....

Foto 4 (zie bijlage 5)

Hoe waardeert u het uiterlijk van dit gebouw (kruis aan)?

Heel erg lelijk

Heel erg mooi

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Dit gebouw maakt deel uit van een complex van vijf blokjes twee-onder-een-kap-woningen, voltooid in 1949. Direct na de Tweede Wereldoorlog was er in heel Nederland een enorm tekort aan woningen ontstaan. Om de woningnood op te lossen, werden in de kleinere plattelandsgemeenten door de Rijksoverheid gesubsidieerde woningen gebouwd. Ook deze twee-onder-een-kap-woningen maakten daar deel van uit. Het ontwerp is sober en in de stijl van de Delftse School. De woningen zijn typerend voor de eerste naoorlogse woningbouw in een Groninger plattelandsgemeente in een tijd dat woningnood en bouwmaterialenschaarste een belangrijke rol speelden.

Hoe waardeert u het verhaal (de geschiedenis) van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Hoe waardeert u de functie van dit gebouw (kruis aan)?

Slecht / laag

Goed / hoog

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Bent u bekend met het bouwwerk?

- Ja: heeft u een band met de plaats of het gebouw?
-
- Nee

Wat vindt u het belangrijkste bij de waardering van het gebouw (kruis aan):

- het uiterlijk van het gebouw
- het verhaal (geschiedenis) van het gebouw
- de functie van het gebouw
- de bekendheid (emotionele band) met het gebouw?

In hoeverre beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw (kruis aan)?

Helemaal niet

Een beetje

Heel veel

1	2	3	4	5

Hoe beïnvloedt de locatie van dit bouwwerk uw waardering van het gebouw?

.....
.....

Overige opmerkingen

.....
.....
.....

Bijlage 2: foto 1

Rijtjeshuizen P.Waijerstraat

Bron: Terpstra (2013)

Bijlage 3: foto 2

Galerijflat Friesestraatweg

Bron: Terpstra (2013)

Bijlage 4: foto 3

Portiekwoningen Scheldestraat / Merwedestraat

Bron: Terpstra (2013)

Bijlage 5: foto 4

Twee-onder-één-kapwoningen Stadsweg

Bron: Terpstra (2013)

Bijlage 6: kaart 1

Bron: Terpstra (2013)

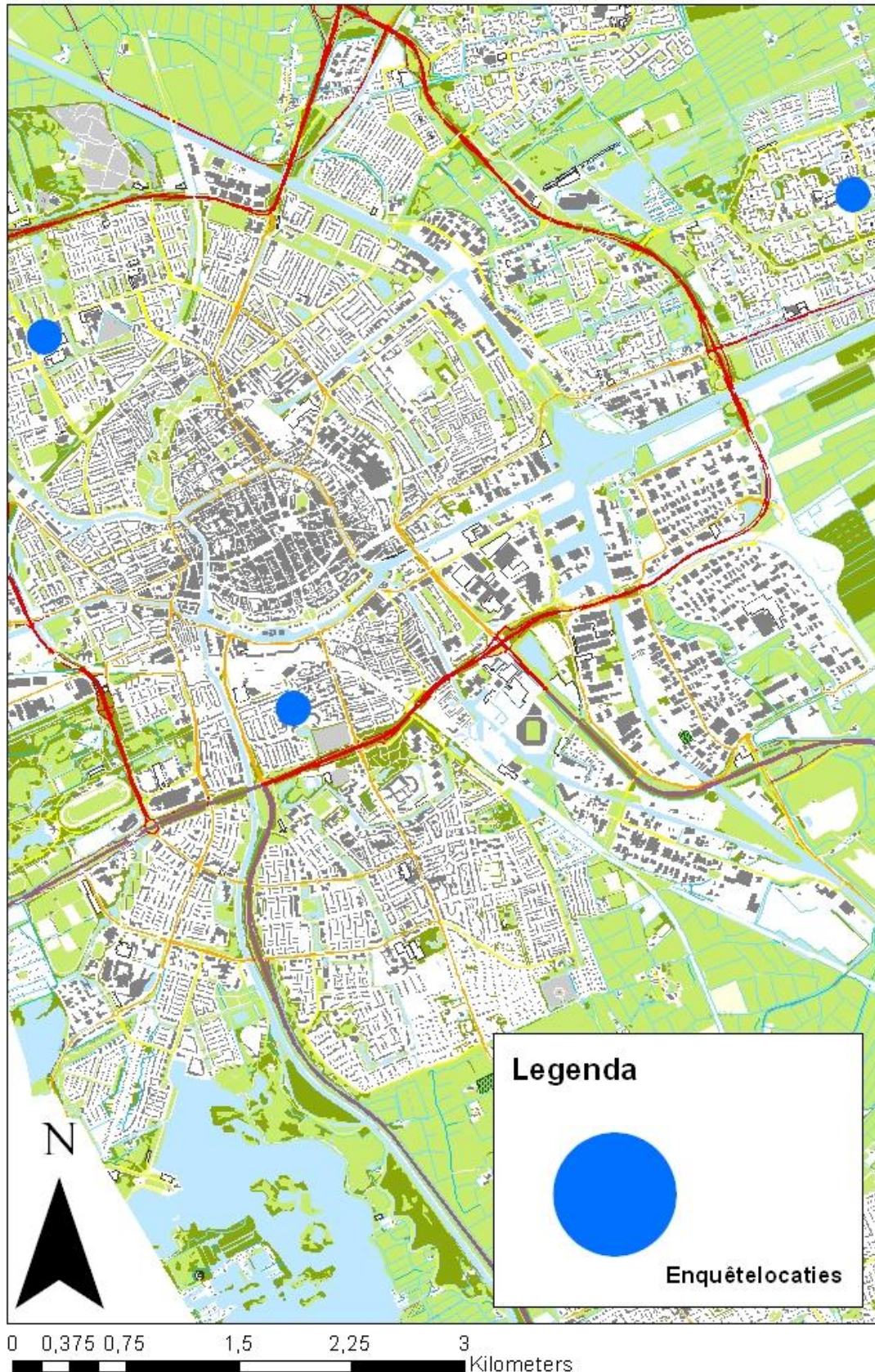
Plaatsen waar de foto's genomen zijn

Bijlage 7: kaart 2

Bron: Terpstra (2013)

Plaatsen waar geënquêteerd is

Bijlage 8: figuren en tabellen

De volgende figuren en tabellen staan in de tekst (alle figuren en tabellen zijn gemaakt door de auteur, Arjen Terpstra (2013))

De foto op de voorpagina is dezelfde als de foto in bijlage 3.

Figuren:

- figuur 1: het concept '*sense of place*' opgedeeld in tastbare en ontastbare kenmerken (p. 10)
- figuur 2: conceptueel model (p. 11)
- figuur 3: de vier genomen foto's (p. 13)

Tabellen:

- tabel 1: aantal keren dat verschillende aspecten van erfgoedwaardering bij verschillende foto's als belangrijkst is gekozen (p. 16)
- tabel 2: gemiddelde beoordelingen van foto's en aspecten van erfgoedwaardering (p. 18)
- tabel 3: uitkomsten van Wilcoxon rangtekentoets (p. 19)